

СУФІКСИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК ВИРАЗНИКИ ГРАМАТИЧНОЇ ПРЕДМЕТНОСТІ

В.П.Олексенко

У статті визначено дериваційний потенціал, продуктивність (непродуктивність) суфіксів іншомовного походження, які беруть участь у творенні іменників — назв опредметнених дій, понять; подано семантичну й функціонально-стилістичну характеристику абстрактних іменників.

Ключові слова: суфікс, деривація, продуктивні суфікси, абстрактні іменники.

Співвідношення між питомими слов'янськими (й українськими зосібна) та запозиченими з грецької і латинської мов словотворчими засобами, що реалізують словотвірну категорію опредметненої дії, має асиметричний характер, оскільки перші істотно переважають над другими.

Найпродуктивнішим словотворчим формантом, за допомогою якого здійснюється перекатегоризація значення дії твірних дієслівних основ переважно іншомовного походження, є суфікс **-аці/j/-**. Він поєднується передусім з усіченими дієслівними основами на **-ува-ти** (пор.: *агітація* ← *агіт-ува-ти*, *апробація* ← *апроб-ува-ти*, *апеляція* ← *апел-юва-ти*, *регуляція* ← *регул-юва-ти*, *інтерпретація* ← *інтерпрет-ува-ти*, *кооперація* ← *коопер-ува-ти*, *концентрація* ← *концентр-ува-ти*, *маніфестація* ← *маніфест-ува-ти*, *репрезентація* ← *репрезент-ува-ти*, *реабілітація* ← *реабіліт-ува-ти* тощо), а також на **-ізува-ти/-изува-ти** (пор.: *реорганізація* ← *реорган-ізува-ти*, *реалізація* ← *реал-ізува-ти*, *амортизація* ← *аморт-изува-ти*, *колонізація* ← *колон-ізува-ти*, *полонізація* ← *полон-ізува-ти*, *ідеалізація* ← *ідеал-ізува-ти*, *індивідуалізація* ← *індивідуал-ізува-ти*, *централізація* ← *централ-ізува-ти*) та **-фікува-ти** (пор.: *кодифікація* ← *коди-фікува-ти*, *стратифікація* ← *страти-фікува-ти*).

Словотвірний тип із формантом **-аці/j/-** функціонально адекватний словотвірному типові з питомим українським суфіксом **-н'/j/-**, що переконливо підтверджують спільнокореневі віддієслівні іменники з цими суфіксами, пор.: *демонстрація* й *демонстрування*, *диференціація* й *диференціювання*, *ідеалізація* й *ідеалізування*, *імпровізація* й *імпровізування*, *інтеграція* й *інтегрування*, *кооперація* й *кооперування*, *публікація* й *публікування*.

Однак така дублетність не набула поширення в сучасній українській мові, оскільки утворення на **-аці/я/** як більш предметні за значенням, із слабше вираженою процесуальністю виявилися придатнішими для обслуговування спеціальних сфер словникового складу мови [3, 86].

Проте останнім часом спостерігаємо тенденцію встановити національну словотвірну ідентичність у термінології, оскільки іменники із суфіксом **-аці/j/-** відзначаються в цій сфері високою продуктивністю. Про цю тенденцію свідчить вимога використовувати суфікс **-н'/j/-** замість суфіксів іншомовного походження **-аці/j/-**, **-ізаці/j/-**/**-изаці/j/-**, **-фікаці/j/-** для утворення віддієслівних іменників. Пропонують, зокрема, вживати *акцентування* замість *акцентуація*, *деформування* замість *деформація*, *стандартування* замість *стандартизація* тощо. Питання взаємодії питомих українських і запозичених з інших мов словотворчих афіксів, відзначає К.Г. Городенська, є складним у дериватології і в різні періоди історії української мови розв'язувалося неоднаково: в одні періоди

відавали перевагу інтернаціональним, а в інші — національним компонентам. Однозначно й несуперечливо розв'язати цю проблему дуже важко.

Не викликає ніяких труднощів тільки заміна іменників із суфіксом **-аці/j/-** утвореннями із суфіксом **-н'/j/-**, оскільки обидва типи іменників співвідносні з дієсловами на **-увати**, пор.: *дотація, дотування і дотувати; імітація, імітування й імітувати*. Заміна іменників із суфіксом **-ізаці/j/-** / **-изаці/j/-** іменниками із суфіксом **-н'/j/-** логічно вимагатиме заміни дієслів на **-ізувати/-изувати** дієсловами на **-увати**, але в багатьох випадках це зробити неможливо, причому не тільки з іншомовними, а й з питомими українськими дієслівними основами, пор.: *легалізувати і легалізація, стабілізувати і стабілізація, українізувати й українізація, фетишизувати і фетишизація*. У випадку, коли дієслова із суфіксом **-ізува-/-изува-** залишити в термінологічній системі української мови, то тоді в похідних віддієслівних іменниках повинен вживатися іншомовний компонент **-із-/-из-**, який робитиме її громіздкою, пор.: *легалізувати — легалізування, українізувати — українізування, стабілізувати — стабілізування* [2, 31 – 32]. З огляду на це К.Г. Городенська вважає, що питання про заміну іншомовних словотворчих суфіксів питомим українським суфіксом **-н'/j/-** у віддієслівних іменниках потребує вдумливого, виваженого аналізу фахівців, а заміна така може бути вибірковою, а не суцільною. Крім суто словотвірних, повинні враховуватися й інші чинники, зокрема такі, як громіздкість/негроміздкість морфемної структури іменника, його милозвучність тощо.

Аналогічна ситуація складається і з іменниками на **-фікація**, пор.: *кінофікація і кінофікування, класифікація і класифікувати, радіофікація і радіофікування, стратифікація і стратифікування, теплофікація і теплофікувати*. Такі іменники використовуються передусім у спеціальному вжитку, напр.: Одна з перших *класифікацій* хімічних елементів полягає в поділі їх на метали й неметали (Із підручника); Свого часу в селі проводили *радіофікацію* (Із журналу); Електрофікація, *теплофікація* і газифікація житла також істотно зменшили масштаби домашньої праці (Із журналу).

Ступінь реалізації функції граматичної предметності у суфікса **-фікаці-/j/-** нижчий, ніж у суфіксів **-аці/j/-**, **-ізаці/j/-** / **-изаці/j/-** [1, 114 – 115].

Виразниками значення опредметненої дії дещо рідше бувають деривати словотвірного типу із суфіксом **-і/j/-**. Вони співвідносяться переважно з дієслівними основами на **-ува-ти**: *анексія ← анекс-ува-ти, дискусія ← дискут-ува-ти, ревізія ← ревіз-ува-ти, репресія ← репрес-ува-ти*. Лише деякі з них пов'язані з дієсловами на **-и-ти**, пор.: *економія ← економ-и-ти, контузія ← контуз-и-ти*. Основною морфологічною умовою утворення іменників із суфіксом **-іj-** є усичення суфіксів **-ува-** та **-и-** твірних дієслівних основ: *анекс-ува-ти + -іj-(а) ← анексія; економ-и-ти + -іj-(а) ← економія*. У деяких словах спостерігаємо нерегулярне чергування приголосних фонем, зокрема **/т/ > /с/**: *дискутувати — дискусія*.

У сучасній українській мові наявна невелика кількість іменників на позначення опредметненої дії, що утворені від дієслівних основ іншомовного походження за допомогою словотвірного типу із суфіксом **-аж**. Вони співвідносяться здебільшого з дієсловами на **-ува-ти**, іноді — на **-и-ти**: *інструктаж ← інструкт-ува-ти, пілотаж ← пілот-ува-ти, тренаж ← трен-ува-ти, шпіонаж ← шпiон-и-ти*.

Девербативи із суфіксом **-аж** служать для позначення активної фізичної незавершеної дії і вживаються в галузі виробництва, науки й техніки: *демонтаж, дубляж, пілотаж, пікетаж*, напр.: *Вздовж шосе ведеться пікетаж* (Із довідника); *Демонтаж* будівель — складний технічний процес (Із газети); Суд скасував український *дубляж* фільмів (Із газети); Коли ж опанував програму вищого *пілотажу*, з небом довелось розпрощатися (Пенсійний кур'єр).

У деяких іменниках іншомовний суфікс **-аж** функціонує як аналог питомого українського суфікса **-н'/j/-**, пор.: *бракераж — бракування, тренаж — тренування*, напр.: *Бракераж* — перевірка відповідності якості товару (Юридичний журнал); *Бракування* економії суспільних витрат вимагає його розміщення у найбільшому з населених пунктів (Із енциклопедії); Треба наполегливо провадити систематичний *тренаж*, щоб досягти результатів (Із журналу); Першими на *тренування* приходять повітряні гімнасти Борис і Ніна Білецькі (Д. Ткач). Через свій іншомовний характер і обмежену сполучуваність з питомими українськими основами суфікс **-аж** посідає периферійне місце у віддієслівному словотворі іменників. Його сфера вживання обмежена спеціальною термінологією, що надає йому стилістичної нейтральності. Суфікс **-н'/j/-**, як слушно зауважує О.К. Безпояско, у таких девербативах вживається з відтінком розмовності [1, 116]. Пор.: *дубляж* — «заміна текстової частини звукового фільму перекладом на іншу мову» — Київська кіностудія готує *дубляж* українською та іншими мовами кінокартин, випущених іншими студіями країни (Із газети) і *дублювання* — «дія за значенням дублювати» — Щоб уникнути *дублювання* тем, він запропонував утворити спеціальну координаційну комісію (Із журналу). Віддієслівні іменники *дубляж* і *дублювання* ідентичні лише в одному значенні — «заміна текстової частини звукового фільму перекладом на іншу мову», тобто як терміни кіно (пор.: *дублювати* фільм — *дубляж* фільму — *дублювання* фільму), тоді як інші значення в них відмінні. Так, зокрема, із значенням «копіювати когось, щось» може вживатися лише іменник *дублювання*: *дублювання* ролі, *дублювання* директора.

Приєднання суфікса **-аж** до основи інфінітива можливе тільки за умови усічення дієслівного суфікса **-ува-**, напр.: *монт-ува-ти + -аж* → *монтаж*; *пілот-ува-ти + -аж* → *пілотаж*; *трен-ува-ти(ся) + -аж* → *тренаж* тощо.

До малопродуктивних словотвірних типів із формантами іншомовного походження, що використовуються для утворення девербативів із значенням предметної дії, належать типи із суфіксами **-ур-** та **-ад-**. Характерною особливістю дії, яку передають іменники із суфіксом **-ур-**, є те, що вона постає як професійне заняття, пор.: *інспектура, коректура, режисура*. Із своїми твірними дієслівними основами ці іменники співвідносяться лише в межах значення дії, пор.: *Коректувати* (коригувати) текст доповіді і *Коректура* тексту доповіді; Борис Шарварко *режисерував* свято Новорічної ялинки і *Режисуру* свята Новорічної ялинки здійснив Борис Шарварко. На рівні інших своїх значень, передусім збірного, сукупного, вони корелюють з іменниками на **-ор-**, **-р-**, пор.: *інспектура* («сукупність інспекторів») ← *інспект-ор + -ур-(а)*; *режисура* («сукупність режисерів») ← *режис-ер + -ур-(а)*.

Так само в поодиноких іменниках на позначення дії вживається суфікс **-ад-**: *блокада, бравада*. Напр.: Прорвана *блокада*... (М. Рильський); Секретар посміхається, і жодного почуття приреченості немає на його обличчі. Немає й *бравати* (Ю. Яновський). Обидва суфікси поєднуються з усіченими дієслівними основами: *інспект-ува-ти + -ур-* →

інспектура; блок-ува-ти + -ад- → блокада. Вони функціонують як еквіваленти питомого українського суфікса **-н'/j/-**, що засвідчують спільнокореневі іменники з іншомовними основами, пор.: *блокада і блокування, бравада і бравування, коректура і коректування.* Напр.: Учора видержав [зробив] першу *коректуру* (Панас Мирний); Безперервність планування передбачає щорічне *коректування* контрольних цифр на наступний рік... (Із журналу).

Унаслідок конкуренції деяких запозичених формантів із питомими українськими суфіксами помітна тенденція до більш вузької спеціалізації окремо іншомовних і незапозичених синонімічних суфіксів.

Отже, дериваційний потенціал суфіксів іншомовного походження у творенні іменників — назв опредметнених дій поки що незначний. Він реалізується переважно в контексті запозичених дієслівних основ. Словотвірні зв'язки найбільш продуктивних іншомовних суфіксів із слов'янськими дієслівними основами мають спорадичний характер.

SUFFIXES OF THE SPEAKING ANOTHER LANGUAGE ORIGIN AS AN EXPRESSION MEANS OF GRAMMATICAL CONCRETENESS

V.P.Olexenko

The article deals with the derivative potential, productive (nonproductive) suffixes of foreign origin which participate in the creating nouns-names of substantivized actions, notions; semantic and functional stylistic characteristics of abstract nouns.

Key words: suffixes, derivative, productive actions, abstract nouns.

СУФФИКСЫ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ КАК ВЫРАЗИТЕЛИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ПРЕДМЕТНОСТИ

В.П. Олексенко

В статье определен деривационный потенциал, продуктивность (непродуктивность) суффиксов иноязычного происхождения, которые принимают участие в создании существительных - названий опредмеченных действий, понятий; представлена семантическая и функционально-стилистическая характеристика абстрактных существительных.

Ключевые слова: суффикс, деривация, продуктивные суффиксы, абстрактные существительные.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / Безпояско О.К., Городенська К.Г. – К.: Наук думка, 1987.—211 с.
2. Городенська К.Г. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології / К.Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 30 – 36.
3. Муромцева О.Г. Іншомовні елементи як засіб словотворення в українській літературній мові II пол. XIX – поч. XX ст. / Муромцева О.Г. // Українське мовознавство. – К.: Київськ. держ. ун-т, 1985. – № 13. – С. 83 – 89.

Надійшла до редакції 14 жовтня 2009 р.